

Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi

ISSN: 1302-3543

Nisan/April 2022, 25 (49): 1-28

Hacı Bektâş-ı Velî'nin Düşünce Sisteminde Tasavvufî Öğeler

Sûfî Elements in the Thought System of Haji Bektâsh Velî

Nuran ÇetinDoç. Dr. Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf
Anabilim Dalı

nuran.cetin@beun.edu.tr | ORCID: 0000-0001-5763-9815

Makale Bilgisi/Article Information**Makale Türü/Article Types:** Araştırma/Research Article**Geliş Tarihi/Received:** 07 Mart/March 2022**Kabul Tarihi/Accepted:** 23 Nisan/April 2022**Yayın Tarihi/Published:** 30 Nisan/April 2022**Yayın Sezonu/Pub Date Season:** Nisan/April**Cilt/Volume:** 25**Sayı/Issue:** 49**Sayfa/Pages:** 1-28**Atıf/Cite as:** Çetin, Nuran. "Hacı Bektâş-ı Velî'nin Düşünce Sisteminde Tasavvufî Öğeler [Sûfî Elements in the Thought System of Haji Bektâsh Velî]". Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi-Tasavvuf Scientific and Academic Research Journal 25/49 (Nisan 2022): 1-28.**İntihal/Plagiarism:** Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.**Yayıncı/Published by:** İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi/İstanbul Sabahattin Zaim University.**Etik Beyan/Ethical Statement:** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Nuran Çetin).

Hacı Bektâş-ı Velî'nin Düşünce Sisteminde Tasavvufî

Öğeler

Öz

Hacı Bektâş-ı Velî, Moğol İstilaları ve sonrasında gelişen siyâsî, iktisâdî, ictimâî, dinî ve kültürel hareketliliğin en yoğun olduğu buhranlı bir dönemde yaşamıştır. Moğol İstilaları sebebiyle ilim ve irfân ehli şahsiyetler, güvenli bölge olarak kabul ettikleri, fikirlerini ve faaliyetlerini rahatlıkla yayabileceklerini düşündükleri Anadolu'ya göç etmişlerdir. Yerli ahâlîyle yakın irtibat kurmak suretiyle yerleştikleri şehir ve kasabaların rûhuna yeni bir hayat katmışlar, gerçekleştirdikleri gönül fetihleriyle Anadolu ve Balkanların Türk İslâm yurduna dönüşmesinde önemli görev üstlenmişlerdir.

13. yüzyıl başlarında Horasan'dan Anadolu'ya göç eden hayatı, eserleri, fikirleri ve menkıbeleriyle hakkında çokça konuşulan fakat esrârını da muhâfaza eden Hacı Bektâş-ı Velî, Türk İslâm kültür ve medeniyet tarihinde önemli yere sahip bir şahsiyettir. Malûm olduğu üzere onun düşünce dünyasının temelini tasavvufî öğeler oluşturmaktadır. Dünya ve âhiret huzûruna yönelik söylemlerinde referans kaynağı, diğer sûfilerde olduğu gibi Kur'ân-ı Kerim ve hadis-i şeriflerdir. Nitekim *Besmele Tefsiri*, *Fâtîha Tefsiri*, *Hadis-i Erbaîn Şerhi* gibi ona atfedilen eserler bunun kanıtıdır. Hacı Bektâş-ı Velî'ye atfedilen eserlerden ve diğer yazılı kaynaklardan yararlanarak dinî, ahlâkî tasavvufî görüşlerini tespit etmek gayesiyle ele alınan bu makale iki bölümden oluşacaktır. Birinci bölümünde Hacı Bektâş-ı Velî'nin hayatı ve eserlerine, ikinci bölümde ise tasavvufî görüşlerine yer verilecek, sonuç kısmında ise konuya dâir genel bir değerlendirme yapılacaktır.

Anahtar Kavramlar: Tasavvuf, Hacı Bektâş-ı Velî, Bektâşilik, *Makâlât*, *Velâyetnâme*.

Sûfî Elements in the Thought System of Haji Bektâsh Veli

Abstract

Haji Bektash Veli, who migrated from Khorasan to Anatolia at the beginning of the 13th century, is a person who has an important place in the history of Turkish-Islamic culture and civilization, whose life, works, ideas and legends are talked about and while also preserving his mysterious side. Sufi elements form the basis of his world of thought. Like other Sufis, Haji Bektash Veli's reference sources in his discourses on the world and the hereafter are the Qur'an and hadiths. As such, works attributed to him such as Basmala Tefsiri, Al-Fatiha Tefsiri, Hadis-i Erbain Şerhi are proof for this. This article, which was prepared with the aim of determining his religious and moral mystical views by making use of the works attributed to Haji Bektash Veli and other written sources, will consist of two parts. Haji Bektash Veli's life and works will be included in the first part, and his mystical views will be included in the second part, and a general evaluation will be made on the subject in the conclusion part.

Keywords: Mysticism, Haji Bektâsh Velî, Bektashi Order, *Makâlât*, *Velâyatname*.

العناصر الصوفية في النظام الفكري للحاج بيرام ولي

الملخص

عاش الحاج بيرام ولي في أحد أصعب الأزمنة فقد عاصر الغزو المغولي والأحداث السياسية والاقتصادية والاجتماعية والدينية والثقافية التي تلتها. وخلال هذه الفترة العصية هاجر العديد من العلماء والثقات إلى الأناضول حيث اجتمعوا على كونها مكاناً آمناً لممارسة نشاطاتهم ونشر أفكارهم بسلاسة.

هاجر الحاج بيرام ولي في بداية القرن الثالث عشر من خراسان إلى الأناضول وشغل مكانة هامة في تاريخ حضارة الثقافة الإسلامية التركية. كما وحاز شخصه وحياته ومؤلفاته ومناقبه على اهتمام واسع من قبل العديد من الناس ولكن وعلى الرغم من هذا الاهتمام الكبير به تمكن الحاج بيرام ولي من المحافظة على سره الصوفي حتى وافته المنية. ومن المعروف أن أسس معالم أفكار الحاج بيرام كانت تتألف من التصوف بشقي عناصره. وقد كان (رحمه الله) كسائر علماء التصوف يستمد خطابه الديني حول الدنيا والآخرة من القرآن الكريم والأحاديث النبوية، ولعل تفسير البسملة وتفسير الفاتحة وشرح الأربعين حديثاً خير دليل على اعتماده على القرآن والسنة.

تنقسم هذه المقالة إلى قسمين بالاعتماد على المؤلفات المنسوبة للحاج بيرام ولي وعلى بعض المصادر المكتوبة الأخرى تسعى هذه المقالة لتبيين آراءه الدينية والأخلاقية والتصوفية (رحمه الله). يحتوي القسم الأول على حياة الحاج بيرام ولي ومؤلفاته، أما القسم الثاني فيحتوي على آراءه الصوفية. وفي قسم الخاتمة سيتم تقييم المواضيع بشكل عام

الكلمات المفتاحية: تصوف، الحاج بيرام ولي، بكداشية، مقالات، ولاية نامه

Giriş

13. yüzyılda batıdan Haçlı işgalleri, doğudan Moğol saldırıları, içeriden Babaî isyanlarıyla yaşanan süreç, Anadolu'nun dinî, siyâsî, ictimâî, kültürel hayatında değişimi beraberinde getirmiştir. Bu değişimin irfânî anlamdaki liderlerinden biri Hacı Bektâş-ı Velî (ö. 669/1271)'dir. Anadolu'nun Türkleşme ve İslâmlaşması, bu sürecin ürünü olduğu gibi Mevlevîlik, Ahîlik, Bektâşîlik gibi kitlesel akımların özü bu döneme dayanır. İbnü'l-Arabî (ö.638/1240), Hacı Bektâş-ı Velî (ö. 669/1271), Mevlânâ (ö. 672/1273), Ahî Evran gibi tesirleri yüzyıllarca süren evrensel nitelikteki şahsiyetler bu devirde yetişmiştir. 13. yüzyıla bu minvalde bakıldığında o dönemin müessir şahsiyetleri, faaliyetleri, etkiledikleri sahâlar gibi daha birçok mevzuu akla gelir. Bu bağlamda vefatının ardından asırlar geçmesine rağmen hâlâ çokça konuşulan, Horasan'dan Anadolu'ya uzanan geniş coğrafyada etkili olan Hacı Bektâş-ı Velî bu yüzyılda yetişmiş önemli şahsiyetlerden biridir.

Hacı Bektâş-ı Velî Nişabur'da başlayan hayatını Kırşehir civarında yer alan Sulucakarahöyük'te tamamlamıştır. Göç ettiği sıralarda Necef, Kerbelâ, Bağdat Mekke, Medine, Şam, Kudüs, Halep, Elbistan, Amasya, Kayseri, Sivas gibi muhtelif şehirlerinde bulunmuştur.¹ Hacı Bektâş-ı Velî'nin yaşadığı dönemin sosyal, kültürel, ekonomik şartlarına bakıldığında, Moğol istilâlarından dolayı göçlerin, ayaklanmaların vuku bulunduğu, Anadolu'da toplumsal ve siyâsal sıkıntıların iyice arttığı, Müslüman memleketlerin yağmalandığı, maddî mânevî huzursuzluklardan dolayı insanların yorgun düştüğü, cân emniyetinin kalmadığı oldukça karmaşık bir devir olduğu görülmektedir. Bilindiği üzere bu dönemde Moğol saldırılarından dolayı İran ve Irak üzerinden Anadolu'ya yoğun göç hareketleri olmuştur. Yaşanan göç hâdiselerine bağlı olarak, Anadolu'nun sosyo-kültürel ve dini hayatında birtakım hareketlilik kendini göstermiştir. Bu durum, bir taraftan Sivas ve Kayseri gibi memleketlerin işgali ile kaotik ortamın oluşmasına sebebiyet verirken, diğer taraftan bu dönemin türlü sıkıntılarını göğüsleyen insanların, birlik ve beraberliği vurgulayan Hacı Bektâş-ı Velî, Mevlânâ ve Yûnus Emre gibi gönül ehli şahsiyetler etrafında bir araya gelmelerine vesile olmuştur.

¹ Âşıkpaşazâde, *Âşıkpaşazâde Târîhi (Tevârih-i Âl-i Osmân)*, (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1332), 203.

1.Hacı Bektâş-1 Velî'nin (ö. 669/1271) Hayatı ve Eserleri

1.1.Hayatı

Hacı Bektâş-1 Velî meşhur bir kişilik olmasına rağmen, hayatı hakkında sağlam bilgiler oldukça azdır. Ona dâir malûmât veren kaynakların en eskisi vefatından yaklaşık iki asır sonra kaleme alınan menkıbelere dayanır. Bununla birlikte eserlerinin âidiyyeti tartışma konusudur. Her ne kadar tartışma konusu edilse de aksi ispatlanıncaya kadar atfedilen eserler ona âit kabul edilebilir. Hayatı hakkında detaylı ve kesin bilgilere ulaşılamasa da atfedilen eserlerden onun ilmi ve irfânî kişiliğinden bahsedilebilir. Özellikle ona âidiyyeti en kuvvetli olan *Makâlât* tetkik edildiğinde şerî ve tasavvufî bilgiye vâkıf olduğu, mütevazı kişiliği, birlik ve beraberliğe, muhabbete dâir söylemleriyle kitleleri birleştiren yönünün olduğu görülmektedir.

Hacı Bektâş-1 Velî'ye dâir döneminden gelen yazılı veri yoksunluğundan dolayı soyu, doğumu, vefat tarihi, âile çevresi, hocaları, tahsili, dinî, ictimâî hayatına dâir bilgilere menâkıbnâmelerden ulaşılmaktadır. Menkıbevi anlatım dışında hayatını kesin bilgilerle tetkik etmek şimdilik mümkün değildir. Öte yandan onun hakkındaki birtakım belirsizlikler, Yûnus Emre ve Ahî Evran gibi bazı önemli şahsiyetler için de söz konusudur. Bu durum, kişilikleri ve hizmetleriyle öne çıkan mânâ erlerinin doğum ve vefât tarihleri gibi biyografilerinden ziyâde halk nazarındaki tesirlerinin daha güçlü olduğuna işaret eder. Hacı Bektâş-1 Velî'ye dâir bilinenler, genelde her devirdeki malûmâtın bir öncekinden beslenerek aktarılmasıyla ve sonrasında yazıya intikâli ile teşekkül etmiştir. Bu durum, onun gerçek kişiliği ile menkıbeler etrafında dile getirilen kişiliğinin birbirine karıştırılmasına sebebiyet vermiştir. Bu konuda yapılan her yeni çalışma, tespit edilen her bilgi ve belge ile bu karışıklık giderilerek, gerçek kişiliğinin zamanla ortaya çıkarılması sağlanacaktır.

Vilâyetnâme'ye göre Hacı Bektâş-1 Velî'nin asıl adı Muhammed olup Bektaş² ismiyle şöhet bulmuştur. “Hacı” ve “Velî” lakabını

² “Bektaş”, kelime olarak eş, benzer, muâdil, misli, denk gibi mânâlara gelmektedir. Bektaş lafzının Hacı Bektâş-1 Velî'nin adı mı mahlası mı olduğu bilinmemektedir. Bk. Abdurrahman Güzel, *Hacı Bektâş-1 Velî El Kitabı* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2011), 65. Esad Coşan'a göre, Bektaş ifadesinin lakab olması muhtemeldir. Çünkü o dönemde âlim ve asil kişilere bu unvanın

sonradan edinmiştir. “Bektâş”, “Hünkâr”,³ “Velî”, “Hacı” gibi unvanlar onun toplum nezdinde gördüğü itibârın bir göstergesidir. Hacı Bektâş-ı Velî 13. yüzyıl başlarında Horasan’ın Nişabûr⁴ şehrinde doğmuştur.⁵ Doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Babası İbrâhim-i Sâni lakabıyla anılan Seyyid Muhammed b. Mûsa Sâni, annesi Nişabur’un önemli âlimlerinden Şeyh Ahmed’in kızı Hatem Hâtûn’dur.⁶ Onun, dönemin ileri gelenlerinden ilim irfân ehli âilesinin olduğu, atfedilen eserlerinden hareketle Türkçe, Arapça ve Farsçayı iyi bildiği anlaşılmaktadır. Soyu altıncı imâm Mûsâ el-Kâzım (ö.183/799) yoluyla Hz. Ali’ye dayanmaktadır. Câfer-i Sâdik’tan sonra gelişen süreçte, Hz. Ali yakınlarının muhtelif nedenlerle Horasan civarındaki bölgelere göç ettikleri bilinmektedir. Dolayısıyla seyyid olması ihtimâl dâhilindedir. Fakat nesebine dâir sağlam bir belge henüz tespit edilememiştir. Diğer taraftan soyunun konargöçer topluluk olan Oğuz boyu Çepnîlerinden olduğu, Anadolu’ya geldiğinde Çepnî Türkmenleri ile irtibat kurduğu nakledilmektedir.⁷

verilmektedir. Bk. Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, haz. Esad Coşan (İstanbul: Seha Neşriyat, ts), XXI.

³ Hacı Bektâş-ı Velî’ye Farsça “Hüdâvendigâr” anlamına gelen “Hünkâr” denilmektedir. Hüdâvendigâr asil, soylu, efendi gibi mânâlarda kullanılmaktadır. Esad Coşan, *Hacı Bektâş-ı Velî ve Bektâşilik*, ed. Necdet Yılmaz (İstanbul: Server İletişim, 2013), 119.

⁴ Hacı Bektâş-ı Velî için doğum yeri Nişabûr, İran’ın doğusunda yer almakta olup, Horasan coğrafyasının önemli kentlerinden biridir. Birçok toplumsal, kültürel, ilmî hareketin merkezi olması hasebiyle “Dâru’-ilm” (İlim yurdu) adıyla anılmıştır. Nişabûr, tarihte geçirdiği pek çok isyan, istilâ, zelzeleye rağmen İslâm Kültür ve Medeniyeti’nde önemli rol üstlenmiş, İslâm dünyasının ilgi odağı olmuş bir memleketdir. Göç, istilâ yolları üzerinde kavşak noktada bulunmasından dolayı muhtelif din, mezheb ve kültürlerle ev sahipliği yapmıştır. Yahudi, Hıristiyan, Mecûsî, Manheist, Budist ve Şamanist gibi çeşitli inançlara sahip milletler bu bölgede bir arada yaşamıştır. Arapça, Farsça ve Türkçe gibi birden fazla dilin konuşulduğu aynı zamanda Cehmiyye, Kaderiyye Kalenederiyye, Melâmiyye Ehl-i Fütüvvet gibi grupların yoğun olduğu bir bölgedir. Harun Yıldız, *Geleneksel Algıdan Gerçekliğe Hacı Bektâş-ı Velî Tarihsel Yaklaşım* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2016), 112-114.

⁵ Bazı araştırmacılar tarafından Hacı Bektâş-ı Velî’nin 645/1247’de doğduğu, 680/1281’de Anadolu’ya geldiği, 723/1323 ya da 738/1337 yılında vefat ettiği zikredilmektedir. Bu tarihler, aslında Hacı Bektâş-ı Velî’nin Osmanlı Devleti ve Yeniçeri Ocağı ile bağımlı kuvvetlendirmek için söylenmektedir. Bu nakillerin, Hacı Bektâş-ı Velî’nin Osmanlı saltanatını önceden haber vermesi, Osman Gazi’ye kılıç kuşatması ve kemer bağlaması, Yeniçerilere tâc giydirmesi gibi tarihsel rivayetleri doğrulamak amacıyla söylenmiş olması muhtemeldir. Yıldız, *Geleneksel Algıdan Gerçekliğe Hacı Bektâş-ı Velî Tarihsel Yaklaşım*, 108-19

⁶ Hacı Bektâş-ı Velî, *Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî: Vilâyetnâme*, haz. Abdülbâki Gölpinarlı (İstanbul: İnkilâp Kitabevi, 2020), 1-3. Ahmed Rıfkı, *Bektâşî Sırrı*, haz. H. Dursun Gümüsoğlu (İstanbul: Post Yayın Dağıtım, 2017), 76.

⁷ Yıldız, *Geleneksel Algıdan Gerçekliğe Hacı Bektâş-ı Velî Tarihsel Yaklaşım*, 110-111.

Hacı Bektâş-ı Velî muhtemelen yakın çevresi ve aşîretiyle birlikte memleketi Nişâbur'dan ayrılarak Anadolu'ya gelmiştir.⁸ Bu husûsta *Velâyetnâme*'de insanları irşâd etmek üzere, Ahmed Yesevî tarafından Anadolu'ya gönderildiği zikredilmiştir. Hacı Bektâş-ı Velî, Ahmed Yesevî ile aynı dönemde yaşamadığı için, tarihsel açıdan bir araya gelmeleri mümkün değildir. Dolayısıyla aralarındaki irtibat sadece mânevî feyizlenme cihetinden olabilir. Çünkü Ahmed Yesevî'nin vefât ettiği 562/1166 yılında Hacı Bektâş-ı Velî henüz doğmamıştı. Malûm olduğu üzere o, 1200'lü yılların başında dünyaya gelmiştir. Bu sebeple Hacı Bektâş-ı Velî'nin, Ahmed Yesevî'nin müridi ya da talebesi olması söz konusu değildir.⁹ Hacı Bektâş-ı Velî'yi aralarındaki zaman farkı nedeniyle, Ahmed Yesevî'nin talebesi olduğu söylenen ve hakkında yeterli malûmât bulunmayan Lokmân Perende'nin yetiştirdiği rivayet edilir.¹⁰ Diğer taraftan Hacı Bektâş-ı Velî'nin, Kalenderî kökenli Haydarîliğin kurucusu olan, Yesevîlikle irtibatlı Türkmen şeyhi Kutbüddin Haydar-ı Zâveî'den (ö. 618/1221) tasavvufî neşve aldığı söylenir.¹¹ Bununla birlikte Hacı Bektâş-ı Velî ile Kutbüddin Haydar arasındaki irtibat, Bektâşî geleneğinde çok fazla dile getirilmemektedir.

Bektâşîler için önemli bir kaynak olan *Velâyetnâme*'de, Hacı Bektâş-ı Velî merkezde olmak üzere, Ahmed Yesevî (ö.562/1166), Kutbüddin Haydar-ı Zâveî (ö. 618/1221), Anadolu Selçuklu Sultanı Alaaddin Keykubad (ö. 634/1237), Mevlânâ (ö. 672/1273), Karaca Ahmed, Kırşehir emiri Cacaoğlu Nûreddin (ö. 676/1277), Sarı Saltuk (ö. 697/1297), Taptuk Emre, Yûnus Emre (ö. 720/1320), Ahî Evran, Akçakoca (ö. 728/1328) Orhan Gazi (ö. 763/1362), Sarı İsmail, Kadıncık, Hacım Sultan gibi şahsiyetler onunla bağlantılı olarak anlatılır.¹² Bu bağlamda ilişkilendirilen isimler ve zaman aralıklarına bakıldığında, Hacı Bektâş-ı Velî'nin adının hem döneminde hem de sonraki süreçte öne çıktığı görülmektedir.

Hacı Bektâş-ı Velî hakkında dönemindeki kaynakların kıtlığı sebebiyle ona dâir bilgilere ancak sonraki devirlerde kaleme alınan ikincil kaynaklardan ulaşılabilmektedir. Buradan hareketle onun sonradan

⁸ Âşıkpaşazâde, *Âşıkpaşazâde Târîhi*, 203

⁹ Yıldız, *Geleneksel Algıdan Gerçekliğe Hacı Bektâş-ı Velî Tarihsel Yaklaşım*, 141.

¹⁰ Hacı Bektâş-ı Velî, *Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî: Vilâyetnâme*, 5-6.

¹¹ Yıldız, *Geleneksel Algıdan Gerçekliğe Hacı Bektâş-ı Velî Tarihsel Yaklaşım*, 142.

¹² Yozgatlı Nihâni, *Velâyet-nâme-i Hacı Bektâş-ı Velî*, haz. Orhan Kurtoğlu (Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektâş-ı Velî Araştırma Merkezi, 2015), 14-15.

meşhur olduğu söylenebilir. Bektâşî anlatımlarında onun adı, Babai hareketinin lideri Baba İlyâs-ı Horosânî ile 14. yüzyılda Yeniçeri Ocağı'nın kuruluşunda,¹³ 16. yüzyılda Bektâşîliğin teşekkülünde öne çıkmaktadır. Her ne kadar Baba İlyâs-ı Horosânî ile anılsa da isyanın içinde olmadığı, Menteş adlı kardeşinin Kayseri yoluyla gittiği Sivas'ta Babailer ayaklanmasındaki çatışmada öldüğü bilinmektedir.¹⁴ Onun isyâna katılmaması, toplumda birlik ve beraberliğe önem verdiğinin bir göstergesidir.

Hacı Bektâş-ı Velî'nin Horasan'dan Anadolu'ya geliş sürecinde Amasya'da Baba İlyâs-ı Horosânî (ö.637/1240) ile görüştüğü malûmdur fakat konuya dâir detaylar bilinmemektedir. O, Kayseri'de Evhadüddîn-i Kirmânî gibi dönemin önemli şahsiyetleri ile buluşmuş, ardından Nevşehir'e bağlı Hacı Bektaş ilçesine eski adıyla Sulucakarahöyük'e geçmiş ve oraya yerleşmiştir.¹⁵

Hacı Bektâş-ı Velî'nin evlenip evlenmediği meselesi tartışmalı konular arasındadır. Rivâyetlerden birine göre o, İdris Hoca'nın hanımı Kadıncık Ana'dan olan kızı Fatıma Nûriye Hâtun ile evlenmiştir. Diğer bir görüşe göre ise hiç evlenmemiş soyu devam etmemiştir. Dolayısıyla onun yolunu ve düşüncelerini Babagân kolu sürdürmüştür. Bununla birlikte soyundan olduğunu savunanlar vardır.¹⁶

Velâyetnâme'de soyu Hz. Ali'ye dayandırıldığı gibi, 669/1271 yılındaki irtihâli ona benzetilerek anlatılır.¹⁷ Türbesi, Sulucakarahöyük yeni isimle Nevşehir'de Hacıbektaş ilçesinde dergâhın avlusundadır. *Nefâhâtü'l-üns*'de kerâmet velâyet sahibi olarak bahsedilmektedir. Ayrıca kabrinin yakınında imaret olduğu, buranın herkes tarafından bilindiği

¹³ Osmanlı'da Yeniçeri Ocağı'nın piri kabul edilen Hacı Bektâş-ı Velî'nin yaşadığı tarihlere dâir muhtelif rivayetler vardır. Tarihçilerin önemli bir kısmı onun 669/1271 yılında vefat ettiğini, dolayısıyla Yeniçeri teşkilâtının kuruluşunda doğrudan bir katkısının olmadığını belirtir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda hayır duada bulunduğu söylenmektedir. Fakat tarihsel açıdan bu da mümkün gözükmemektedir. Ahmed Rifkı, *Bektâşî Sırrı*, 40-41, 43

¹⁴ Âşıkpaşazâde, *Âşıkpaşazâde Târîhi*, 203.

¹⁵ Hacı Bektâş-ı Velî, *Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî: Vilâyetnâme*, 26 vd.

¹⁶ Baki Öz, Hacı Bektâş-ı Velî'nin evlenip evlenmediği meselesini her iki cihetiyle ele almıştır. Bk. Baki Öz, *Bektâşîlik Nedir? Baktâşîlik Tarihi* (İstanbul: Der Yayınları 1997), 60-70.

¹⁷ Hacı Bektâş-ı Velî, *Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî: Vilâyetnâme*, 88 vd.

nakledilmektedir.¹⁸ Kendisinden sonra yerini alabilecek çok sayıda postnişîn yetişmiştir.¹⁹

1.2. Tasavvufî İntisâbı ve Bektâşîlik

Hacı Bektâş-1 Velî'nin tarikat intisâbı meselesi tartışmalı konular arasındadır. Tarikat menşesine dâir araştırmacılar tarafından yapılan değerlendirmelerde genelde iki görüşün öne çıktığı görülmektedir. Bu konuda inceleme yapanlar, onu bir taraftan Hoca Ahmed Yesevî (ö. 562/1166) vasıtasıyla Yesevîlikle irtibatlandırırken, diğer taraftan Şeyh Dede Garkın ve Baba İlyâs-1 Horasânî ile Şeyh Ebü'l-Vefâ el-Bağdâdî'nin (ö. 501/1107) kurucusu olduğu Vefâîliğe dayandırır. Hacı Bektâş-1 Velî'ye dâir anlatımlarda ya Haydârî/ Kalenderî/ İbâhî geleneğine bağlı Şamanist ve Şii neşve ile karışık bir Türkmen şeyhi olarak²⁰ ya da Ehl-i sünnet çizgisini koruyan, Kur'ân-ı Kerîm ve sünnete bağlı, Yesevîlikten beslenen bir Vefâî Anadolu dervîşi olarak ele alınmaktadır.²¹ Meselâ Taşköprizâde onun kerâmet ehli sünni bir velî olduğunu, bunun dışında bir yaklaşımın kabul edilemeyeceğini belirtmektedir.²²

Bektâşî geleneği Hacı Bektâş-1 Velî'yi, Yesevî geleneğinin taşıyıcısı olarak kabul eder. Bektâşîler, Hacı Bektâş-1 Velî'nin mânevî eğitimini, Ahmed Yesevî'nin halîfesi Lokman Perende'den aldığını, bu yolla Yesevî'den feyizlendiğini, Yesevî kültür ve geleneğini edindiğini, Ahmed Yesevî'nin emir ya da işâretleriyle Anadolu'ya geldiğini kabul eder.²³ *Vilâyetnâme*'de Hacı Bektâş-1 Velî ile Ahmed Yesevî arasındaki irtibat, Lokman Perende vasıtasıyla menkıbevî anlatımla dile getirilir. İlgili nakillerde Hacı Bektâş-1 Velî, ya doğrudan ya da Lokman Perende yoluyla Ahmed Yesevî'nin mürîdi olarak takdim edilir. Hacı Bektâş-1 Velî'nin, Yesevîliğin ve Melâmîliğin yayılma sahası olan Horasan'da yetişmesi

¹⁸ Abdurrahman Câmî, *Nefahâtü'l-üns*, trc ve şerh Lâmiî Çelebi, haz. Süleyman Uludağ, Mustafa Kara (İstanbul Pinhan Yayınları 2011), 803

¹⁹ Cengiz Gündoğdu, Hacı Bektâş-1 Velî'nin halifelerini detaylı olarak eserinde ele almıştır. Bk. Cengiz Gündoğdu, *Hacı Bektâş-1 Velî ve Kâmil İnsan-Fâzıl Toplum Paradigması* (İstanbul: Sufi Kitap, 2020), 258-268.

²⁰ Ahmet Yaşar Ocak, "Hacı Bektâş-1 Velî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/455-458.

²¹ Mustafa Kara, *Anadolu Erenlerinden Hacı Bektâş-1 Velî ve Bektâşîlik* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2021), 25.

²² Taşköprizâde Ahmed Efendi, *eş-Şakâ'iku'n-nu'mâniyye fî ulemâ'i'd-Devleti'l-Osmâniyye* (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, 1975), 16.

²³ Bektâşîlerin bu konudaki referansı *Vilâyetnâme*'dir. Hacı Bektâş-1 Velî, *Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-1 Velî: Vilâyetnâme*, 14.

hasebiyle, söz konusu tarikatlardan etkilendiği anlaşılmaktadır. Hacı Bektâş-ı Velî'nin Ahmed Yesevî ile irtibatı *Velâyetnâme* dışında başka kaynaklarda yer almadığı için, konu tam olarak açıklığa kavuşturulamamaktadır. Bununla birlikte *Makâlât* ile *Fakrnâme* arasında benzerlikler görülmesinden hareketle Hacı Bektâş-ı Velî'nin, Ahmed Yesevî'nin öğretilerinden beslendiği anlaşılmaktadır.

Hacı Bektâş-ı Velî'nin, Vefâî şeyhi (ö. 637/1240) Baba İlyâs-ı Horasânî'nin müridi olduğu bilinmektedir. Adı geçen zât, Anadolu Selçuklu Devletine karşı tertip edilen isyana öncülük etmiş ve ayaklanma sırasında öldürülmüştür. Hacı Bektâş-ı Velî, Babaî ayaklanmasına fiilen katılmasa da Baba İlyâs'la irtibatı nedeniyle Selçukluların takibatından dolayı bir süre gizlenmiş, ortalık sakinleşince faaliyetlerine devam etmiştir.²⁴ Bir görüşe göre, isyan dolayısıyla devletin ve toplumun tepkisinden çekinen Hacı Bektâş-ı Velî muhibleri, tarikat silsilelerini Vefâîliğe bağlı göstermemişlerdir. Onun Baba İlyâs'ın değil de Ahmed Yesevî'nin halifesi olduğunu öne çıkarmışlardır. Böylece hem isyanın psikolojik baskısından uzak kalmayı hem de Ahmed Yesevî'nin itibârından faydalanmayı düşünmüşlerdir. Sözlü olarak zikredilen bu süreç, sonraki dönemlerde yazılı kaynaklara intikâl etmiştir.²⁵ Bu anlamda *Velâyetnâme*'de Hacı Bektâş-ı Velî ile Ahmed Yesevî arasında kurulan bağlantı, Hacı Bektâş-ı Velî'yi sağlam bir temele oturma düşüncesinden ya da bu yolun takipçilerinin âidiyet duygularını pekiştirme gayesinden kaynaklanmaktadır.²⁶

Hacı Bektâş-ı Velî adına nisbet edilen Bektâşîlik, onun düşünceleri etrafında 16. yüzyılda Balım Sultan (ö. 922/1516) tarafından aktif hâle getirilmiştir. Dolayısıyla Bektâşîliğin anlaşılması için özellikle Hacı Bektâş-ı Velî'nin ve tarikatın geldiği noktanın iyi tetkik edilmesi gerekir. Bektâşîliğin geçirdiği en önemli süreç ise Sultan II. Mahmûd döneminde (1808-1839) yaşanmıştır. Nitekim devlet nezdinde Yeniçerilerin, Bektâşîliğe bağlılığı sadece şekilsel değil, yaşam biçimi olarak görülmüş ve Bektâşîliğin faaliyetleri 17 Haziran 1826'da durdurulmuştur. Yeniçeri Ocağı'nın Bektâşîlikle yakın münasebeti, Yeniçeri Ocağı'nın "Hacı Bektâş

²⁴ Necdet Tosun, "Yünus Emre Rifâî, Hacı Bektâş Vefâî", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 31 (Haziran 2013), 109, 113.

²⁵ Tosun, "Yünus Emre Rifâî, Hacı Bektâş Vefâî", 113.

²⁶ Hasan Onat, Hacı Bektâş-ı Velî Çizgisinde "Velâyetnâme"nin Anlam ve Önemi Hakkında", *Alevîlik Bektâşîlik Araştırmaları Dergisi* 3 (2010), 54.

Ocağı”, “Ocağ-ı Bektâşîyân”, “Tâife-i Bektâşîyân”, “Zümre-i Bektâşîyân”, “Gürûh-ı Bektâşîyân”, “Ağayân-ı Bektâşîyân” gibi isimlerle zikredilmesinden anlaşılmaktadır.²⁷ Sultan Abdülazîz dönemine (1861-1876) geldiğinde devlet nezdinde Bektâşîlere karşı daha müsamahalı yaklaşım sergilenmiştir. Diğer taraftan Yeniçeri Teşkilatı ile birlikte yasaklı hâle getirilmiş olmasının siyâsî ya da dinî bir karar olup olmadığı konusu hâlâ tartışılmaktadır.

1.3. Eserleri

Hacı Bektâş-ı Velî'nin hayatı, tasavvufî şahsiyeti ve fikirlerinin anlaşılmasında ona atfedilen eserlerden yararlanılmaktadır. Aynı zamanda atfedilen çok sayıdaki eser, onun halk nazarındaki itibârının bir göstergesidir. Her ne kadar ilgili eserlerin âdiyeti tartışmalı olsa da dönemin öne çıkan isimlerini, düşünce yapısını, sosyal ve kültürel ortamını tanımak bakımından bunlarda yer alan bilgiler, araştırmacıya mühim malzeme sunmaktadır.

Hacı Bektâş-ı Velî'ye dâir çalışmaları olan araştırmacılar genelde *Makâlât*, *Şerh-i Besmele*, *Fâtiha Tefsiri*, *Şathiyye*, *Hadîs-i erbain*, *Kitâbü'l-fevâid*, *Makâlât-ı gaybiyye kelîme-i ayniyye* gibi eserleri ona atfetmektedir. Diğer taraftan bahsi geçen eserlerin Hacı Bektâş-ı Velî'ye âdiyetinin kesin olup olmadığı konusundaki tartışmalar devam etmektedir. Mezkûr eserlerin çoğu üzerine akademik çalışma yapılmış ve bunlar günümüz diline kazandırılmıştır. Dönemin yazı dilinin Farsça ve Arapça olmasından hareketle eserlerin asıllarının bu dillerde kaleme alınması muhtemeldir. Bununla birlikte Hacı Bektâş-ı Velî'ye atfedilen eserler, kendisinden çok sonraki dönemlere tarihlenmektedir. Meselâ, *Makâlât* ve *Şerh-i Besmele*'nin en erken 15 yüzyıla âid nüshalarına rastlanılmaktadır. Hakkında detaylı bilgi veren *Velâyetnâme* vefatından iki asır sonrasına âiddir.

1.3.1. Makâlât

Hacı Bektâş-ı Velî'nin inanç, amel, düşünce dünyasını geniş biçimde yanıtısan *Makâlât*, ona atfedilen eserler arasında en meşhur ve âdiyeti en çok kabul görendir. Arapça kaleme alınan bu eser, sonradan Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Söz konusu eserin manzum çevirileri üzerine çalışan ve mensur tercümelerini edisyon-kritik yapan Esad

²⁷ Fahri Maden, *Bektâşîlerin Serencâmı* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2012), 5.

Coşan, bunun Hacı Bektâş-ı Velî'ye âid olduğunu ilmî mülâhazalarıyla kanıtlanmaktadır.²⁸ Diğer eserlerinde olduğu gibi *Makâlât*'ın da onun kaleminden yazılıp yazılmadığı ya da muhibleri tarafından sonradan derlenen yönünün olup olmadığı konusu tartışılmaktadır.

Hacı Bektâş-ı Velî'nin bu eserinde, dört kapı kırk makâm anlayışı etrafında Allah, insan, âleme dâir âyet ve hadîsler çerçevesinde zikrettiği görüşleri yer almaktadır. Öte yandan Saîd Emre adlı müridinin *Makâlât*'ı Türkçe'ye çevirdiği *Velâyetnâme*'de belirtilmektedir.²⁹ Manzum ve mensur nüshaları bulunan *Makâlât*, 15. yüzyılda dînî ve ahlâkî mesnevîleriyle tanınan Hatiboğlu Muhammed (ö. 838/1435) tarafından 812/1409 yılında Arapça'dan Türkçe'ye nazım şeklinde nakledilmiştir. Hatiboğlu, *Bahrü'l-hakâik* adlı eserinde, *Makâlât*'tan istifade ederek şerîat, tarikat, hakikat ve ma'rifete dâir konular üzerinde durmuştur. Sekiz bölümden müteşekkil 1359 beyitlik eserin Manisa Muradiye Kütüphanesi'nde nr. 1311'de bulunan nüshası, İsmail Hikmet Ertaylan tarafından tıpkıbasım olarak İstanbul'da 1960 yılında yayınlanmıştır.³⁰ Son olarak *Makâlât* Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş, Ali Öztürk tarafından orijinal metni verilerek, transkripsiyon ve sadeleştirilmesi yapılarak, ilmî usûllere uygun olarak hazırlanmış ve Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları arasında neşredilmiştir.³¹

Hacı Bektâş-ı Velî'nin *Makâlât*'ı, üslubu ve muhtevâsı bakımından Ahmed Yesevî'nin Mevlânâ'nın ve Yûnus Emre'nin eserlerine benzetilmiştir. Onun bu eseri duygu, seziş ve tefekkür cihetiyle Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinin özeti gibidir denilmiştir.³² Esad Coşan'a göre Yûnus Emre'nin şiirleri, *Makâlât*'daki düşüncelerin manzum hâlidir. Söz konusu eser, aynı zamanda Ahmed Yesevî'nin *Fakrnâmesi* ile benzerlik arz eder.³³

²⁸ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, haz. Esad Coşan (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990).

²⁹ Hacı Bektâş-ı Velî, *Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî: Vilâyetnâme*, 61.

³⁰ Mustafa Erkan, "Hatiboğlu", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/461-462.

³¹ Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, haz. Ali Yılmaz & Mehmet Akkuş & Ali Öztürk (Ankara: TDV Yayınları, 2007).

³² Yaşar Nuri Öztürk, "Hacı Bektâş'ın Düşünce Dünyası", *Birlik ve Dirlik: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektâş-ı Velî Araştırma Merkezi Dergisi* 1/1(1994), 22.

³³ Coşan, *Hacı Bektâş-ı Velî ve Bektâşilik*, 99, 106.

1.3.2. Besmele Tefsiri

Araştırmacıların Hacı Bektâş-ı Velî'ye atfettikleri *Besmele Tefsiri* adlı eserde, âyet, hadis ve kıssalarla bismelenin esrârı, mefhûmu ve faziletlerinden bahsedilmektedir. Mi'râc hadisi etrafında Hz. Peygamber'in Mi'râc'ta yaşadığı mânevî ve rûhânî ahvâli anlatılmaktadır. Klasik kitaplarda olduğu gibi besmele, hamdele, salvele ve duâ cümleleriyle başlanan eserde yazılış maksadına yer verilmektedir. Eserde bismelenin her zaman ve mekânda sık sık tekrarı teşvik edilmekte dünya ve ahretteki mükafâtı anlatılmaktadır. Bununla birlikte Allah'ın ikrâmı, ihsânı, affı, lutfu, rahmeti, merhameti, mağfireti gibi konular Serî es-Sakatî (ö. 251/865) Cüneyd-i Bağdadî (ö. 297/909) gibi ilk devir sûfilerinin dilinden izâh edilmektedir. Hacı Bektâş-ı Velî, eserde görüşlerini âyet-i kerîme, hadis-i şerîf, kıssa ve kelâm-ı kibâr eşliğinde dile getirmektedir.

Hacı Bektâş-ı Velî'ye atfedilen *Kitâb-ı Tefsîr-i Besmele Ma'a Makâlât-ı Hacı Bektâş* adıyla 30 varaktan müteşekkil eserin tek nüshası, Manisa Kütüphanesinde nr. 3536'da bulunmaktadır. Söz konusu eser 826-27/1423 yılında Câfer b. Hasan tarafından istinsâh edilmiştir. İlgili eserin *Makâlât* ile birlikte istinsâh edilmesinden ve üslubunun *Makâlât*'a benzerliğinden hareketle Hacı Bektâş-ı Velî'nin olduğu kanısına varılmıştır.³⁴ Eser ilk olarak Rüşdü Şardağ tarafından günümüz harflerine nakledilerek yayınlanmıştır.³⁵ Son olarak Hamiye Duran tarafından orijinal metni verilerek, transkripsiyon ve sadeleştirme yapılarak, ilmî usûllere uygun olarak hazırlanmış, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları arasında neşredilmiştir.

1.3.3. Fâtiha Tefsiri

Hacı Bektâş-ı Velî'ye dâir yapılan araştırmalarda *Fâtiha Tefsiri*, onun eserleri arasında gösterilmiştir. Fâtiha sûresinin faziletinden, onu okumanın mükafâtından bahseden eserin Hacı Bektâş-ı Velî'ye âid olduğunu ilk defa Fuad Köprülü dile getirmiştir. O da Baha Said'in verdiği malûmâta göre bunu zikretmiştir. Baha Said ise, eserin Tire Kütüphanesi'nde olduğunu söylemiştir. Esad Coşan, araştırmaları çerçevesinde eserin herhangi bir kaydını ve nüshasını bulamadığını ifade

³⁴ Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî, *Besmele Tefsiri (Şerh-i Besmele)*, haz. Hamiye Duran (Ankara: TDV Yayınları, 2014), 29-30.

³⁵ Hacı Bektâş-ı Velî, *Besmele Tefsiri*, haz. Rüşdü Şardağ (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, ts).

etmiştir.³⁶ İlgili eserin üslubunun *Makâlât*, *Besmele Tefsiri*'ne benzerliğinden ve *Makâlât* ile istinsâh edilmesinden hareketle Hacı Bektâş-ı Velî'nin olduğu kanısına varılmıştır. 16 varaktan oluşan ve istinsah kaydı bulunmayan *Fâtiha Tefsiri*, British Museum Library'de ve Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan nüshalar karşılaştırılarak Hüseyin Özcan tarafından yayınlanmıştır.³⁷

1.3.4. Makâlât-ı gaybiyye ve kelimât-ı ayniye

Makâlât-ı gaybiyye ve kelimât-ı ayniye adlı eser kütüphane kayıtlarında bulunmakta olup,³⁸ Hacı Bektâş-ı Velî'ye âidiyeti mevzuu tartışılmaktadır. Söz konusu eserin onun olduğu husûsunda Ethem Ruhî Fırlalı ve Esad Coşan ihtiyatlı yaklaşırken, Abdurahman Güzel âidliğini dile getirmektedir. Aslı Farsça olan ve bazı tasavvufî kavramları muhtevâsında barındıran bu eser, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Velî Araştırma Merkezi tarafından yayınlanmıştır.³⁹

1.3.5. Kitâbü'l-fevâid

Farsça kaleme alınan *Kitâbü'l-fevâ'id*'in nüshaları kütüphane kayıtlarında mevcûd olup,⁴⁰ ilgili eserin Hacı Bektâş-ı Velî'ye âidiyeti husûsı tartışmalıdır. Muhtevâsı itibariyle *Makâlât*'a benzerliğinden hareketle, *Kitâbü'l-fevâ'id* ona atfedilmiştir. Esad Coşan, *Kitâbü'l-fevâ'id*'in Hacı Bektâş-ı Velî'ye âid olduğunu dile getirmektedir. Fakat söz konusu eserde Hacı Bektâş-ı Velî'den sonra yaşayan kişilere âid söz ve sohbetlerin yer alması sebebiyle birtakım ilâve ve tahrifler yapıldığını, dolayısıyla aslının korunamadığını zikretmektedir.⁴¹

1.3.6. Şathiyye

Hacı Bektâş-ı velî'nin iki sayfalık *Şathiye* adlı risâlesinin olduğunu Abdülbâkî Gölpinarlı ifade etmektedir. Esad Coşan, eserin yeri belirtilmediği için ona ulaşamadığını belirtmektedir.⁴²

³⁶ Coşan, *Hacı Bektâş-ı Velî ve Bektâşilik*, 102.

³⁷ Hacı Bektâş-ı Velî, *Hünkâr'ın Fâtiha Tefsiri*, haz. Hüseyin Özcan (İstanbul: Ufuk Yayınları, 2012).

³⁸ İstanbul Atatürk Kitaplığı Osman Ergin nr. 948/1.

³⁹ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât-ı gaybiyye ve kelimât-ı ayniye* (Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektâş-ı Velî Araştırma Merkezi, 2004).

⁴⁰ İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar nr. 55; Taksim Atatürk Kitaplığı Osman Ergin nr. 948-2'de bulunmaktadır.

⁴¹ Coşan, *Hacı Bektâş-ı Velî ve Bektâşilik*, 101-102.

⁴² Coşan, *Hacı Bektâş-ı Velî ve Bektâşilik*, 102.

1.3.7. Emânet-i Hazreti Pîr (Hacı Bektâş-ı Velî'nin Nasihatları/Emânetleri)

Hacı Bektâş-ı Velî'ye âid nasihat ve tavsiyeleri ihtivâ eden *Emânet-i Hazreti Pîr (Hacı Bektâş-ı Velî'nin Nasihatları /Emânetleri)* adlı eserin ona âidiyetini Esad Coşan şüpheli bulmaktadır.⁴³ Bununla birlikte Fuad Köprülü ve Abdülbâki Gölpinarlı mezkûr eserden bahsetmemektedir.⁴⁴ Söz konusu eser, Hacı Bektâş İlçesi Halk Kütüphanesi nr. 29'da "Erkân-ı Bektâşîyye" adıyla kayıtlı olan mecmuâda "Der Beyân-ı Emânet-i Hazreti Pîr Efendimiz" ismiyle yer almaktadır. Risâlede geçen, "Hazreti Pîr Hünkâr el-Hâc Bektâşî Velî'yi cümle pîrlerden evvel bilub amel etmeli" ifadesi, bu eserin sonraki dönemlerde kaleme alındığını ve Hacı Bektâşî Velî'ye âid olmadığını göstermektedir. İlgili eser üzerinde çalışma yapan Ali Kozan bunun 18. yüzyıl halk ozanlarından Dedemoğlu (Şah Abbas-ı Sâlis) tarafından yayınlanmış olabileceğini dile getirmektedir.⁴⁵

1.3.8. Hadîs-i Erbaîn Şerhi

Hz. Peygamber'in şefaatine nâil olmak ve sevap kazanmak umuduyla âlimler ve ârifler, kırk hadîs yazma geleneğini sürdürmüşlerdir. Bu anlamda Hacı Bektâş-ı Velî'nin *Hadîs-i Erbaîn Şerhi*'nin olduğunu Abdülbâki Gölpinarlı ilk defa 1936 yılında yayınladığı eserinde zikretmiştir.⁴⁶ Fakat bahsi geçen eserin herhangi bir nüshasına kütüphanelerimizde rastlanamamıştır. 19 varaktan müteşekkil bu telif, Hacı Bektâş-ı Velî'nin *Fâtîha Tefsiri* ile birlikte 2008 yılında Hüseyin Özcan tarafından British Museum Library'de bulunmuş, Nurgül Özcan tarafından transkribe edilerek yayınlanmıştır.⁴⁷ Araştırmacılar *Makâlât, Fevâid, Makâlât-ı gaybiyye ve kelimât-ı ayniye* gibi eserlerle üslup ve muhtevâ yönünden benzerliğinden hareketle, *Hadîs-i Erbaîn Şerhi*'ni Hacı Bektâş-ı Velî'ye atfetmiştir.

⁴³ Coşan, *Hacı Bektâş-ı Velî ve Bektâşîlik*, 103.

⁴⁴ Ali Kozan, "Hacı Bektâş-ı Velî'ye İzâfe Edilen Bir Eser: Emânet-i Hazret-i Pîr", *Türk Kültürü ve Hacı Bektâş-ı Velî Araştırma Dergisi*, 67 (2013), 20.

⁴⁵ Kozan, "Hacı Bektâş-ı Velî'ye İzâfe Edilen Bir Eser: Emânet-i Hazret-i Pîr", 20, 22.

⁴⁶ Abdülbâki Gölpinarlı, *Yûnus Emre* (İstanbul: İkbal Kitabevi, 1936).

⁴⁷ Nurgül Özcan, "Hacı Bektâş-ı Velî'nin Hadîs-i Erbaîn Adlı Eseri", *Türk Kültürü ve Hacı Bektâş-ı Velî Araştırma Dergisi*, 64 (2012), 77-96.

1.3.9. *Velâyetnâme/Vilâyetnâme*

Hacı Bektâş-ı Velî'nin hayatını, menkıbelerini ihtivâ eden *Velâyetnâme* ya da *Vilâyetnâme*, menâkıbnâme geleneğinde önemli yere sahip bir eserdir.⁴⁸ Diğer taraftan Hacı Bektâş-ı Velî'nin hayatını, gerçek ve menkıbevî olmak üzere ikiye ayırmak gerekirse, gerçek hayatından ziyade, menkıbevî hayatının daha fazla bilindiği söylenebilir. Gelinek noktada onun doğumu, tahsili, mürşidi, Anadolu'ya gelişi gibi daha pek çok konuda gerçek bilgilerle, menkıbevî anlatımlar, birbirine karışmış durumdadır. Muhtemelen menkıbevî anlatımlar halk nezdinde daha fazla kabul gördüğü için gerçekle menkıbenin ayrıştırılmasına ihtiyaç duyulmamıştır. Onun menkıbevî hayatı, 15. yüzyılda kaleme alınan *Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî* adlı esere dayandırılmaktadır.⁴⁹

Çok sayıda nüshası bulunan *Velâyetnâme* adlı eserin, döneminden çok sonra kaleme alınması hasebiyle Hacı Bektâş-ı Velî'nin anlaşılmasında başvuru kaynağı olup olmayacağı konusu tartışmalıdır. *Velâyetnâme*'de zikredilen olağanüstü anlatım tarzının onun gerçek hayatının ne kadarını yansıttığı da bilinmemektedir.⁵⁰

Hacı Bektâş-ı Velî'nin hayatını efsânevî bir üslupla anlatan mezkûr eserin, tam olarak ne zaman yazıldığını tespit etmek mümkün olmamakla birlikte 15. yüzyıl olarak tahmin edilmektedir. Bu yönüyle *Velâyetnâme*, yaklaşık iki yüz yıl sözlü kültür yolu ile nesilden nesile Hacı Bektâş-ı Velî hakkında nakledilenlerin yazıya geçirilmiş hâlidir. Sonradan yazıya aktarılmasından hareketle eserin, kaleme alanların bakış açısını yansıttığı söylenebilir. Abdülbâkî Gölpınarlı, *Velâyetnâme*'nin II. Bâyezîd Dönemi (1481-1512) müelliflerinden Firdevsî-i Tavîl (Uzun Firdevsî) tarafından kaleme alındığı kanaatindedir. Eserin muhtevâsında bahsedilen olay ve kişilerin, belirtilen dönemle örtüşmesi, Gölpınarlı'nın bu kanatını doğrulamaktadır. Diğer taraftan *Velâyetnâme* 19. yüzyıl Dîvân şâiri Yozgatlı Alî Nihânî tarafından 1296/1878 yılında manzum olarak kaleme alınmıştır. Bütün bunlarla birlikte *Velâyetnâme* Hacı

⁴⁸ Söz konusu esere dâir en geniş tanıtımı Abdülbakî Gölpınarlı yapmaktadır. Hacı Bektâş-ı Velî, *Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî: Vilâyetnâme*, VII- XXXIX.

⁴⁹ Kara, *Anadolu Erenlerinden Hacı Bektâş-ı Velî ve Bektâşilik*, 24.

⁵⁰ *Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî'nin Vasiyetnâmesi* adlı eserde Ahmed Yesevî'nin Hacı Bektâş-ı Velî'ye buyruğundan bahsedilir ki, bu durum tarihî gerçek bilgilerle sonradan eklenen malûmâtın birbirine karıştığına işaret eder. Bilindiği üzere her ikisi arasındaki zaman farkı 105 yıl yani bir asra tekâbüle eder. Bk. Hacı Bektâş-ı Velî, *Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî'nin Vasiyetnâmesi (Kitâbü'l-fevâid)*, İstanbul: Dizerkonca Matbaası, 1959, 10.

Bektâş-1 Velî'nin menkıbevî hayatının ve öğretilerinin, muhiblerine aktarılmasında ve Bektâşî düşüncesinin diri tutulmasında etkili olmuştur. Her ne kadar olağanüstü menkıbeler ihtivâ etse de mezkûr eser, yazıldığı dönem itibâriyle halkın Hacı Bektâş-1 Velî'ye bakış açısını görmek açısından ehemmiyet arzeder. Bütün bunlarla birlikte onun hayatı hakkında tarihi kaynaklarda yeterli malzeme tespit edilemediğinden, ona dâir bilinenlerin büyük bir kısmı menkıbelerde zikredilenlerden ibarettir.

2. Hacı Bektâş-1 Velî'nin Düşünce Sisteminde Tasavvufî Öğeler

2.1. Hacı Bektâş-1 Velî'de Akıl, İmân, İlim, Amel, İrfân Birlikteliği

Hacı Bektâş-1 Velî'nin tasavvuf anlayışının temelini, genelde Kur'ân ve sünnetin yorumu, özelde Ahmed Yesevî'nin fikirleri oluşturmaktadır. Tasavvufî düşüncesinin ana merkezinde, Hakk'a vaslat esasına dayanan insanın mânevî ve ahlâkî gelişimi yer almaktadır. Bu anlamda Hacı Bektâş-1 Velî'ye nisbet edilen eserlerden *Makâlât*, onun görüşlerini belirlemede önemli bir kaynaktır. Diğer taraftan eserlerinin âidiyeti ve muhtevası üzerindeki tartışmalar sebebiyle Hacı Bektâş-1 Velî'nin dinî ve tasavvufî görüşlerini tam olarak tespit edebilmek şimdilik mümkün değildir.

Malûm olduğu üzere insan diğer varlıklardan akıl sahibi olma yönüyle ayrılır. Akıl ise imân, amel ve güzel ahlâkla beslendiğinde mükemmel hâle gelir. Hacı Bektâş-1 Velî, imân ile akıl arasında bağ kurar ve şeriatın ilk makâmı olan imânın akılla, ma'rifetin gönülle irtibatlı olduğunu söyler. İmânî ilim ve ibâdetle birbirinden ayrılmaz bir bütün olarak kabul eder. İmânın zıddı olan şüphenin tehlikesine dikkat çeker. Ona göre Rahmân'ın aslı imân, şeytanın aslı şüphedir. Dolayısıyla imânı şüpheden uzak tutmak gerekir. İmân akıl üzere şekillenirken, akıl ise bedende sultanlığı sembolize eder.⁵¹ Hacı Bektâş-1 Velî, Yahyâ b. Meâd'den atfen Mevlâyâ yönelen gönlün dünyâ ve ukbâdan daha üstün olduğunu söyler, çünkü dünya mihnet, âhiret nimet yurdudur. Ma'rifet ise bu ikisinden de daha fazla ulvîlik arz eder.⁵²

⁵¹ Hünkâr Hacı Bektâş-1 Velî, *Makâlât*, haz. Ali Yılmaz vd., (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 68.

⁵² Hacı Bektâş-1 Velî, *Makâlât*, 98

Hacı Bektâş-ı Velî'nin tasavvufî düşünce sisteminin özünde îmân, ilim, amel birlikteliği vardır. O, şeriat kapısının ilk makâmında imânı, ikincisinde ilmi, üçüncüsünde ibâdetleri zikreder.⁵³ İmân, ilim ve ibâdette istenilen noktaya gelmek için söz, amel ve davranışların istikâmet üzere olması şarttır.⁵⁴ O, *Makâlât*'ında insanın sahip olduğu akıl, îmân ve ma'rifet nimetine geniş yer vermektedir. Yüksek idrâke götüren bazı vasıfların insanı mânen yücelttiği görüşündedir. Bunu da akılla ilişkilendirir. Meselâ, kendini bilmek, huzurda olmak ve kabri mekân tutmak gibi prensiplere sahip insanın aklının tam olduğunu, bu nitelikler bulunmayanın ise aklında noksanlık bulunduğunu dile getirir.⁵⁵ Malûm olduğu üzere tasavvufta kendini bilmek, Rabbini bilmemin önemli şartı kabul edilir. Kabri mesken tutmak ise nefsi muhasebe ve murâkabe süreçlerinden geçirek ebediyet yolculuğuna hazır olmayı ifade eder.

Hacı Bektâş-ı Velî'ye göre insan akıl, îmân, ilim, irfân birlikteliğiyle gönül şehrini mamûr etmelidir. Mamûr ettikten sonra imârını bozabilecek sıkıntılardan onu koruma gayretinde olmalıdır. Gönül imârının devamında sabır, hayâ ve kanaat olmak üzere üç koruması vardır. Şeytân, bu üç korumadan korkar, mağlub olur ve gönül şehrini tahrip edemez.⁵⁶ Hacı Bektâş-ı Velî îmân ile hayâ arasında bağ kurar. Ona göre, Cenâb-ı Hakk her kuluna üç yüz altmış melek görevlendirmiştir. Kişi, başkalarının yanında edebini muhâfaza ettiği gibi meleklere karşı da aynı âdâbı koruması gerektiğini belirtir.⁵⁷ Ona göre gönlün imârı ve Hakk'a vuslatında üç temel prensibi gerçekleştirmek lazımdır. Bunlar: Nefsi arındırarak, hayvânî davranışlardan kurtulmak, kalbi temizleyerek O'ndan başka her şeyden kalbi uzaklaştırmak, maddî sıfatlardan kurtularak rûhu yüceltmektir.⁵⁸ "Vücûdda Allah'tan başka özne yoktur."⁵⁹ ifadesinden hareketle görüşlerini vahdet-i vücûd anlayışı etrafında dile getirdiği tahmin edilebilir.

⁵³ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 68-72.

⁵⁴ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât-ı gaybiyye ve kelimât-ı ayniye*, 6.

⁵⁵ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 126-129.

⁵⁶ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 67.

⁵⁷ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 71.

⁵⁸ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât-ı gaybiyye ve kelimât-ı ayniye*, 2.

⁵⁹ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât-ı gaybiyye ve kelimât-ı ayniye*, 7

2.2. İnsanın Mânevî Hayatına Tesir Eden İyi ve Kötü Hasletler

Hacı Bektâş-ı Velî'nin düşünce dünyasında insanın kendini tanıması, tefekkür ehli olması, davranışlarının farkında olması, özünü ve hakikatini bilmesi gibi prensipler büyük önem arz eder. Gönlü şehre benzeten Hacı Bektâş-ı Velî'ye göre, bu şehirde insana sürekli gâlib gelmek isteyen şeytânî ve rahmânî olmak üzere iki sultan bulunmaktadır. Bununla birlikte arştan yerin altına kadar Allah Teâlâ'nın yarattığı her şeyin, o şehirde varlık gösterdiğini belirtir. İlim, cömertlik, hayâ, sabır, edeb gibi istenen niteliklerin rahmânî sultânın yardımcıları olduğunu, gönül şehrinde rahmânî olanı şeytânî olana üstün kılmak gerektiğini vurgular. Bu bağlamda rahmânî ve şeytânî nitelikteki amellerin neler olduğunu bilmenin lüzûmuna işâret eder.⁶⁰ Hacı Bektâş-ı Velî, hem îmânın hem nefsin şehirde sultâna yardımcı mâhiyetinde olduğunu söyler. Bu anlamda edeb, hayâ, sabır, cömertlik gibi vasıfların rahmânî sultana; kibir, hased, cimrilik, tamahkârlık, öfke, gıybet, kin, nefret gibi hasletlerin ise şeytânî sultâna yardımcı olduğunu belirtir. İnsan, hakikat yolunda ilerleme kaydetmek istiyorsa, nefsin sıfatlarını terbiye etmeli, rahmânî sıfatları kendisinde hâkim kılma gayretinde olmalıdır.⁶¹ Kısacası kişinin nefs ve şeytandan kurtulması ise ruhânî şehrinin imâr etmekle gerçekleşir.⁶²

Hacı Bektâş-ı Velî nefsanî sıfatlar arasında özellikle kibrin insana yol açtığı tahrîbâta değinir. Bilindiği üzere kibir, şeytânın Hak Teâlâ'nın huzurundan kovulmasına sebep olduğu gibi, insanı da O'nun muhabbetinden uzaklaştırır. Kibir gibi olumsuz bir hasletin ancak zıddı olan tevazuu ile tedavi edilebileceğini söyler. Aynı şekilde insanın felâketine sebep olan kötü hasletlerin iyi hasletlerle tedavisini tavsiye eder.⁶³ Riyânın tehlikesine dikkat çekerek, riyâyâ karşı kişiyi, ihlâs üzere uyanık olmaya davet eder.⁶⁴ Kibirli insanların, "Ben sizin Rabbiniz değil

⁶⁰ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 85, 64; Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât-ı gaybiyye ve kelimât-ı ayniye*, 44

⁶¹ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, haz. Esad Coşan, sad. Necdet Yılmaz, 57; Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât-ı gaybiyye ve kelimât-ı ayniye*, 45.

⁶² Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât-ı gaybiyye ve kelimât-ı ayniye*, 5.

⁶³ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 60

⁶⁴ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 67.

miyim?” hitâbında hayır diyenler olduğunu belirterek âyet-i kerîmenin ifadesiyle bunların “hayvandan daha aşağı”⁶⁵ olduğunu dile getirir.⁶⁶

Hacı Bektâş-ı Velî’ye göre bütün kötü hasletler, sabır ve mücâdele ile iyi olana dönüştürülebilir. Bu mücâdelede kibrin kaynağı şeytân, mütevazılığın kaynağı ise Rahmân’dır. Dolayısıyla kibir hâli ortaya çıkınca, mütevazılığı ona havâle etmek gerekir. Benzer şekilde hased hâlinde ilme, cimrilik hâlinde cömertliğe tutunmak gerektiğini belirtir. O, zenginlerin mal cömertliğiyle, gazilerin beden cömertliğiyle, âşıkların cân cömertliğiyle, âriflerin ise gönül cömertliğiyle imtihan hâlinde olduğunu söyler.⁶⁷

Kötü hasletleri yok etmiş iyi hasletlerle bezenmiş insan, toplumda dâimâ iyiliklerin yayılmasını ister. Bu gayret ve mücâdele ise Bektâşî geleneğinde tevellâ ve teberrâ kavramlarıyla izâh edilir. Bektâşî anlayışında tevellâ ve teberrâ genel olarak iyiliği emretmek kötülükten nehyetmek demektir. Bu anlamda Hakk’ın rızası tevellâ iken, O’nun dışında her şeyden vazgeçme hâli ise teberrâdır. Hz. Peygamber’in âile fertlerine dost olmak tevellâ, düşmanlarını düşman kabul etmek teberrâdır.⁶⁸

2.3. Dînî Tasavvufî Hayatın Genel Prensipleri: Dört Kapı Kırk Makâm Anlayışı

Hacı Bektâş-ı Velî dinî, tasavvufî, ahlâkî öğretilerini Hakk’a vuslatın özet anlatımını niteliğindeki dört kapı kırk makâm anlayışı üzerinden anlatır. Onun bu yöndeki görüşü ise idrâk edilmesi, hayata geçirilmesi, kâmil insan olma yolunda kat edilmesi gereken süreci ifade eder. Bu anlamda o, *Makâlât*’ta dört kapı kırk makâm ile dinî, ahlâkî, tasavvufî idrâk ile ilme’l-yakîn, ayne’l-yakîn, hakka’l-yakîn tecrübesinde ilerlemeye bağlı olarak kapıların aşılacağını ve kemâle vâsıl olunacağını vurgular. Dört kapı, kırk makâmda zikredilen prensiplere uyulmasını, biri dahi eksik olursa hakîkatın tamamlanamayacağını belirtir.⁶⁹ Tasavvufun özünü, rûhunu yansıtan, kâmil insan yetiştirme

⁶⁵ el-Furkân, 25/44.

⁶⁶ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 90.

⁶⁷ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 60.

⁶⁸ Şeyh Baba Mehmed Süreyyâ (Münci Baba) *Tarikât-ı Aliyye-i Bektâşîyye*, sad. Ahmet Gürtaş (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 18.

⁶⁹ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 81.

merhalelerini ihtivâ eden bu söylem, Hacı Bektâş-1 Velî'den önce Ahmed Yesevî'nin *Fakrnâmesi*'nde dile getirilmiştir.⁷⁰

Hacı Bektâş-1 Velî'nin dört kapı kırk makâm anlayışında şerîat, mânâ yolunun ana çizgisidir. Tarîkat, ma'rifet, hakikat bunun üzerine binâ edilir. Helâl-haram, temiz-pis gibi ayrımların bu kapıyla bilinmesinden hareketle şerîat kapısı daha geniş, daha genel, daha öncelikli olarak tarîkat, hakikat ve ma'rifet kapıları ise daha dar, daha özel olarak yorumlanır. O, şerîat kapısını îmân, ilim, namaz, oruç, hac, zekât gibi ibâdetlerin yanı sıra helâl kazanmak, temiz yemek ve giyinmek, şefkatli olmak, iyiliği emretmek, kötülükten sakındırmak gibi İslâm'ın temel prensipleriyle açıklar.⁷¹ Şerîattan sonraki tarîkat kapısının ilk basamağı pîrden el alıp tevbeye yönelmek oluşturur. Tevbenin sıhhati ise pişmanlığın tam olmasına bağlıdır. Diğer basamaklarda mürid olmak, nefisle mücâdele etmek, hizmet etmek, ümid ve korku arasında yaşamak, her şeyden ibret alıp hidâyet üzere olmak, aşk, şevk, nasihat ve muhabbet ehli olmak gibi insanın bâtinî yönünü inşâ eden husûslar yer alır.⁷² Ma'rifet kapısının basamaklarını ise edeb, nefisle mücâdele, sabır, kanaat, hayâ, cömertlik, ilim tahsil etmek, kendini bilmek olarak anlatır. Hakikat kapısını toprak gibi mütevazı olmak, yetmiş iki millete aynı gözle bakıp kimseyi ayıplamamak, mahlûkâta şefkatle muâmelede bulunmak, dünyada yaratılmış her şeye güven telkin etmek, mânevî yolculuk hâlinin gereklerine uymak, kurbiyet ve müşâhâdeden nasiplenme gayretinde olmak gibi husûslarla ele alır.⁷³

Hacı Bektâş-1 Velî, dört unsurdan yaratılan insanın dört gruba ayrıldığından bahseder. Dört sınıfta zikrettiği insanoglunun kimler ve hangi niteliklerde olduğunu detaylı olarak açıklar. Dört unsurun sırasıyla âbidler, zâhidler, ârifler ve muhibler olmak üzere dört grup insana karşılık geldiğini belirtir. Birinci gruptaki âbidlerin aslının yel (rüzgâr), yolunun şerîat olduğunu, yelin hem şifâ hem de kuvvet veren yönünün bulunduğunu, bu gruptakilerin ibâdetle devamlılıkları ile öne çıktığını söyler.⁷⁴ Şerîat toplumu arasında yer alan âbidler; gusül, namaz, oruç, zekât, hac, cihâd gibi ibâdetlerle beslenirler. Bu gruptakilerin nefis ve

⁷⁰ Kadir Özköse, "Ahmed Yesevî'nin Hikmetlerinde Dört Kapı ve Kırk Makâm Anlayışı", *Akademiar Dergisi*, 2 (2017 Haziran), 99-133.

⁷¹ Hacı Bektâş-1 Velî, *Makâlât*, 72-75.

⁷² Hacı Bektâş-1 Velî, *Makâlât*, 75-78.

⁷³ Hacı Bektâş-1 Velî, *Makâlât*, 78-81.

⁷⁴ Hacı Bektâş-1 Velî, *Makâlât*, 44.

mâsivâyı terk ederek Mevlâya yöneldiğini, dünyadan çok ukbâya meylettiğini, bununla birlikte kıskançlık, cimrilik gibi bazı arzu edilemeyen hâllerinin olduğunu açıklar.⁷⁵

Hacı Bektâş-ı Velî ikinci grupta yer alan zâhidlerin aslının ateş, yolunun tarikat olduğunu söyler. Bu gruptakiler zikir, ibâdet ve taâta düşkünlükleri sebebiyle hem kendilerini, hem de başkalarını ıslâh ederler. Bu fırkadakiler üstün vasıflara sahip olmalarına rağmen tefekkür hâli üzere değillerdir. Çünkü Hak Teâlâ'nın hidâyet kapısından henüz tam olarak nasiplenememişlerdir. Böyle kimseler kendi gayretleri ve mürşidlerinin rehberliği ile tarikat kapısını geçerler.⁷⁶ Üçüncü gruptakiler ise ârifler olup, bunların aslı su, yolu ma'rifet üzeredir. Suyun temiz ve temizleyici özelliği olduğu gibi ârif kimse de aslının gereği olarak hem temiz hem de temizleyici niteliğe hâizdir. Âriflerin aslı su olduğu için onlarda istenmeyen herhangi bir şey barınmaz. Bu anlamda ârif kimse, suyun abdeste, abdestin namaza, namazın da Allah'a vâsıl olmak için en iyisi olması gerektiği kanaatindedir.⁷⁷ Hacı Bektâş-ı Velî'nin dördüncü grup olarak zikrettiği ise muhiblerdir. Bunların aslı rızâ ve teslimiyeti sembolize eden topraktır. Bu fırkadakilerin en önemli özelliği rızâyâ teslimiyetlerinin yanı sıra ibadet, dua, seyr ve müşâhade ile Allah'ta fânî olmalarıdır.⁷⁸ Bilindiği üzere toprak toprağa, su suya, ateş ateşe döner. Dolayısıyla insan ilk hâline döner.⁷⁹

2.4. Allah, Âlem, İnsan İlişkisi

Hacı Bektâş-ı Velî'ye atfedilen eserlerin muhtevâsında genel olarak, Allah'a muhabbet, mahlûkâta şefkat, niyet ve amelde samimiyet esasının olduğu görülmektedir. Meselâ *Besmele Tefsirinde* Allah, Rahmân ve Rahîm isimlerine kulun gösterdiği samimiyet neticesinde Cenâb-ı Hakk'ın muhabbeti şöyle zikredilir:

Allah deyince Tanrılığım bilinir. Rahmân desinler ümmetini cehennemden kurtarayım. Rahîm desinler cenneti onlara makâm olarak vereyim. Allah desinler perdeyi kaldırayım, onlara yüzümü göstereyim. Rahmân deyin, korktuğunuzdan

⁷⁵ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 44-45.

⁷⁶ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 47-48.

⁷⁷ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 48-51.

⁷⁸ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 52-55.

⁷⁹ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, haz. Esad Coşan, sad. Necdet Yılmaz. (İstanbul: Server Yayınları, 2019), 20.

emîn kılayım. Rahîm deyin umduğunuza erdireyim. Allah deyin, araya kimse girmeden sevenler sevdiklerine kavuşsun.⁸⁰

Bu konudaki benzer görüşünü *Makâlât*'da şöyle dile getirir: Velî kulun "Yâ Rabbî demesiyle Allah'ın Lebbeyk demesi arşta bir araya gelir ve ortaya bir nur çıkar..."⁸¹ Aynı şekilde *Fâtiha Tefsiri*'nde Allah Teâlâ'nın Tevrat, İncil ve Zebur'da anlattıklarının tamamı Kur'ân-ı Kerîm'de olduğunu Fâtiha'yı samimiyetle okuyanın dört kitâbı okumuş gibi sevâba nâil olacağını söyler.⁸² Görüldüğü üzere Allah'a bağlılıktaki samimiyet vurgusu Hacı Bektâş-ı Velî'nin düşüncesinin ana temasını oluşturur. Diğer taraftan *Besmele Tefsiri*'nde insanın Allah'a ve insanlara karşı yerine getirmesi gereken vazifesine dâir şöyle bir anekdot nakledilir:

Allah Teâlâ, Hz. Muhammed'e 'Yâ Muhammed eğer mü'minler beni evlerine dâvet eder, ağırarlarsa ben de onları ağırırım. Onlar bana gönül aynasını açarsa ben de perdeyi kaldırır onlara cemalimi gösteririm.' dedi Hz. Muhammed: 'Yâ İlâhî sen yemedin içmeden münezzehsin, insanlar seni nasıl ağıralsın?' deyince Allah Teâlâ 'Ey benim Habibim, mü'minlere söyle gönül evini tevâzülük süpürgesiyle süpürsünler ve oradan hırsın, cimrilğin, düşmanlığın, hâinliğin kalıntılarını çıkarsınlar. Sonra kötü işlerinden pişman olup, pişmanlık suyuyla sulasınlar. Sonra da deniz halısını (hakikat seccâdesini) sersinler ve muhabbet sofrasını döşesinler. Rızâ, teslim, korku ve ümid yüzlerini tevekkül ve ma'rifet deniziyle sabır bahçesinden yana açsınlar...' ⁸³

Hacı Bektâş-ı Velî insanı âbid, zâhid, ma'rifet ehli ve muhibler olmak üzere dört grupta ele alır. İnsanın Allah'ın nazarındaki ve âlemdeki yerini genişçe izâh eder. Âlemde hava, toprak, su, ateşten müteşekkil dört unsur bulunmasından hareketle âlemdeki her şeyin insanda bir tezâhürünün olduğu bilinir. Bu yönüyle insan âdetâ küçük bir kâinat gibidir. Meselâ "O, birbirine kavuşmak üzere iki denizi salıverdi. Aralarında bir engel vardır ki birbirine karışmazlar."⁸⁴ âyet-i kerimesi çerçevesinde dünyada acı ve tatlı olmak üzere iki su havzası olduğu gibi insanda da gözyaşı acı su iken, göz bebeği suyu tatlı sudur. Bu ikisi bir arada bulunmasına rağmen birbirine karışmazlar.⁸⁵ Diğer bir ifadesinde iki denizden birinin aşk, diğerinin karanlık olduğunu söyler. Peygamber,

⁸⁰ Hacı Bektâş-ı Velî, *Besmele Tefsiri (Şerh-i Besmele)*, 49.

⁸¹ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, haz. Esad Coşan, sad. Necdet Yılmaz, 53.

⁸² Hacı Bektâş-ı Velî, *Hünkâr'ın Fâtiha Tefsiri*, 85-86.

⁸³ Hacı Bektâş-ı Velî, *Besmele Tefsiri (Şerh-i Besmele)*, 150-153.

⁸⁴ er- Rahman, 55/19-20.

⁸⁵ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 102.

evliyâ, takvâ sahipleri aşk denizinden iken, şeytan, müşrik ve kâfirler karanlık denizdendir.⁸⁶

Hacı Bektâş-ı Velî topraktan yaratılan insan ile kâinât toprağı arasında irtibât kurar. Hz. Âdem (as)'ın bedeninin her bir organının belirli bölgelerin toprağından halkedildiğini şu ifadelerle belirtir:

Allah Âdem'in vücudunu Medine toprağından, başını Beytü'l-Makdis (Kudüs) toprağından, gözünü Beytü'l-harem toprağından, ağzını Medine'nin batı toprağından, dişlerini Harezem toprağından, kollarını Yemen ve Tâif toprağından, gözlerini ibret nûruyla süsledi. Dudağını tesbih etmenin nûruyla, dizlerini rüku' nûruyla, gönlünü tevhid nûruyla süsledi.⁸⁷

Allah Teâlâ'nın Hz. Âdem'i altmış türlü topraktan yarattığını söyler. Ona göre Allah Teâlâ, bir tür topraktan yaratsaydı insanların hepsi aynı sûrette olurdu. Bu da birbirlerini tanımalarına imkân vermezdi.⁸⁸ Diğer taraftan Hacı Bektâş-ı Velî düşüncesinde Ebû Turâb lakabıyla Hz. Ali toprağın babası olarak zikredilir.⁸⁹

Hacı Bektâş-ı Velî'ye göre, Allah yer ve gökte ne yarattıysa onun benzerini insanda yaratmıştır. Gökte arşı, insanda himmeti halketmiştir, Ona göre himmet arştan büyüktür. Gökte cenneti, insanda gönlü yarattı, gönül cennetten üstündür. Çünkü cennet zevk yeri iken gönül ma'rifetin mekânıdır. Cennetin hazinedârı Rıdvân, gönlün hazinedârı Rahmândır. Gökte ayı, insanda akılı, gökte güneşi insanda ma'rifeti yarattı.⁹⁰ Baş arşa benzeterek, can hazinelerinin başta olduğunu söyler. Hazineden maksadını ise akıl, idrâk, ilhâm, ma'rifet olarak açıklar. Dünyada gök ve yer var. İnsanın başı göğe, ayağı yere benzer. Gökte yıldız, ay, güneş var. İnsandaki akıl aya, ma'rifet güneşe, ilim yıldıza benzer. Dünyada güneş, gönlünde ma'rifet nûru doğar. Gönlünde ma'rifet nûru doğmayan kişinin hak ve hakikatten nasibi olmaz. Gök, yedi kattır. İnsanın teni; deri, et, kan, damar, sinir, kemik, ilik olmak üzere yedi kattır. Dünyada bulut ve yağmur var. İnsandaki kaygı buluta, gözyaşı yağmura benzer. Dünyada dağlar var. İnsandaki kemik başları dağlara benzer. Dünyada ağaçlar var. İnsanın parmakları ağaca benzer. Dünyada otlar ve çalılar var. Bedendeki kıllar otlara, kollar çalılara benzer.⁹¹ Hacı Bektâş-ı Velî, benzer şekilde

⁸⁶ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât-ı gaybiyye ve kelimât-ı ayniye*, 51.

⁸⁷ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 113.

⁸⁸ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, 113.

⁸⁹ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât-ı gaybiyye ve kelimât-ı ayniye*, 39.

⁹⁰ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât-ı gaybiyye ve kelimât-ı ayniye*, 40.

⁹¹ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, haz. Esad Coşan, sad. Necdet Yılmaz, 66-67.

mevsimler ile insanın ömür dönemleri arasında irtibat kurar. İlkbaharı çocukluğa, yazı gençliğe, güzü orta yaşlılığa, kışı yaşlılığa benzetir. Aynı şekilde ömrün bir başka benzetmesini ise namaz ile yapar. Çocukluğu sabah, ergenliği öğle, delikanlılığı ikindi, orta yaşlılığı akşam, yaşlılığı yatsı namazlarına benzetir.⁹² Nihayetinde Hacı Bektâş-1 Velî *Kitâbü'l-fevâ'id*'de insanın cemâlinden maksadın sözünün güzelliği, kemâlinden maksadın ef'âlinin doğruluğu olarak belirtir.⁹³ Yani insanın güzelliği sözlerinden, kemâli işlerini dürüstlükle yapmasından anlaşılır.⁹⁴

Sonuç

13. yüzyılda Horasan'dan Anadolu'ya gelen Hacı Bektâş-1 Velî, Anadolu Selçukluların son zamanlarında yaşamış, Osmanlı Devleti kurulmadan önce vefat etmiş, Moğol istilâlarının hâkim olduğu kargaşa ortamını tecrübe etmiştir. Bu dönem, Hacı Bektâş-1 Velî ile birlikte Mevlânâ, Ahî Evran, Yûnus Emre gibi Anadolu'nun mânevî mimârlarının sahada olduğu bir devirdir. Ayrıca bu dönem ayaklanmaların huzursuzluğun, istikrarsızlığın, yaşandığı bir süreçtir. Bu sıkıntılı dönemde halk güvenilir mecrâ olarak Hacı Bektâş-1 Velî gibi mânâ erlerini görmüşler, onların etrafında kenetlenerek birlik ve beraberlik duygularını diri tutmuşlardır. Zulüm, baskı, kıtlık, yoksulluk, çatışma ortamının olduğu bu dönemde ârifler halka ümid, güven, hoşgörü, muhabbet aşılamışlardır.

Hacı Bektâş-1 Velî dönemine âid bilgi, belgelerin yetersizliği, ona dâir gerçek ve kurguların birbirine karıştırılmasına, onun daha çok menkûbevî anlatımlarla tanınmasına, muhtelif kimlik ve yorumların ortaya atılmasına, birbirinden farklı söylem ihtivâ eden çalışmaların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bununla birlikte yapılan bazı çalışmalarda objektif bütüncül bir yaklaşım sergilenmediği, Hacı Bektâş-1 Velî'nin birbirinden farklı kimlik ve kişiliklere büründürüldüğü, tavsiye ve öğretilerinin zıt yorumlarla ele alındığı görülmektedir. Diğer taraftan ona atfedilen kaynakların âdiyetine ve yaşadığı döneme dâir tartışmalar devam etmektedir. Bu bağlamda çalışmalarda referans alınan kaynakların, objektif ve tarihî gerçeklere uygunluğu noktasında yeniden disiplinler-arası yaklaşımla tetkik edilmesi gerekir. Öte yandan ona

⁹² Hacı Bektâş-1 Velî, *Makâlât*, haz. Esad Coşan, sad. Necdet Yılmaz, 69, 78.

⁹³ Hacı Bektâş-1 Velî, *Hünkâr Hacı Bektâş-1 Velî'nin Vasiyetnâmesi*, 29.

⁹⁴ Hacı Bektâş-1 Velî, *Hünkâr Hacı Bektâş-1 Velî'nin Vasiyetnâmesi*, 31.

atfedilen *Makâlât*, *Makâlât-ı gaybiyye ve kelimât-ı ayniye*, *Fâtiha Tefsiri*, *Besmele Tefsiri* gibi eserlere bakıldığında her ne kadar genelleme yapmak doğru olmasa da muhtevâ, üslup uyumu dikkat çekmektedir.

Tasavvufî açıdan konu mülâhaza edildiğinde Hacı Bektâş-ı Velî îmân, ibâdet, ilim, irfân birlikteliğine önem veren, nefis ve şeytânın tehlikelerine dikkat çeken, tasavvufun hem amelî hem de nazarî sahasına dâir muhtelif misâllerle, âyet-i kerîme, hadîs-i şerîf, kıssa ve kelâm-ı kibâr eşliğinde yorumlar getiren mutasavvıf âlim bir şahsiyet olarak karşımıza çıkar. Aynı zamanda o, Horasan ilim ve irfânın Anadolu'ya taşınmasında etkili olmuştur. Kâmil insanı merkeze alan yaklaşımı ile İslâm tasavvuf geleneği ile örtüşen düşünceler dile getirmiştir.

KAYNAKÇA

- Âşıkpaşazâde. *ÂşıkpaşazâdeT ârihi. Tevârih-i Âl-i Osmâni*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1332.
- Câmî, Abdurrahman. *Nefahâtü'l-üns*. trc ve şerh. Lâmiî Çelebi. haz. Süleyman Uludağ & Mustafa Kara. İstanbul Pinhan Yayınları 2011.
- Coşan, Esad. *Hacı Bektâş-ı Velî ve Bektâşilik*. ed. Necdet Yılmaz. İstanbul: Server İletişim, 2013.
- Erkan, Mustafa. "Hatiboğlu", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/461-462. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Gölpınarlı, Abdülbâki. *Yünus Emre*. İstanbul: İkbâl Kitabevi, 1936.
- Gündoğdu, Cengiz. *Hacı Bektâş-ı Velî ve Kâmil İnsan-Fâzıl Toplum Paradigması*. İstanbul: Sufî Kitap, 2020.
- Güzel, Abdurrahman. *Hacı Bektâş-ı Velî, El Kitabı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2011.
- Hacı Bektâş-ı Velî. *Makâlât*. haz. Esad Coşan. İstanbul: Seha Neşriyat, ts.
- Hacı Bektâş-ı Velî. *Makâlât*. haz. Esad Coşan, sad. Necdet Yılmaz. İstanbul: Server Yayınları, 2019.
- Hacı Bektâş-ı Velî. *Besmele Tefsiri*. haz. Rüştü Şardağ. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları 1969.
- Hacı Bektâş-ı Velî. *Hünkâr'ın Fâtîha Tefsiri*. haz. Hüseyin Özcan. İstanbul: Ufuk Yayınları, 2012.
- Hacı Bektâş-ı Velî. *Makâlât-ı gaybiyye ve kelimât-ı ayniye*. Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektâş-ı Velî Araştırma Merkezi, 2004.
- Hacı Bektâş-ı Velî. *Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî: Vilâyetnâme*. haz. Abdülbâki Gölpınarlı. İstanbul: İnkilâp Kitabevi, 2020.
- Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî. *Besmele Tefsiri (Şerh-i Besmele)*. haz. Hamiye Duran. Ankara: TDV Yayınları, 2014.
- Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî. *Makâlât*. haz. Ali Yılmaz vd. Ankara: TDV Yayınları, 2007.
- Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî'nin Vasiyetnâmesi (Kitâbü'l-fevâid)*. İstanbul: Dizerkonca Matbaası, 1959.
- Kara, Mustafa. *Anadolu Erenlerinden Hacı Bektâş-ı Velî ve Bektâşilik*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2021.
- Kozan, Ali. "Hacı Bektâş-ı Velî'ye İzâfe Edilen Bir Eser: Emânet-i Hazret-i Pîr". *Türk Kültürü ve Hacı Bektâş-ı Velî Araştırma Dergisi*, 67 (2013), 15-36.
- Maden, Fahri. *Bektâşilerin Serencâmı*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2012.
- Ocak. Ahmet Yaşar. "Hacı Bektâş-ı Velî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/455-458. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

- Onat, Hasan. “Hacı Bektâş-ı Velî Çizgisinde “Velâyetnâme”nin Anlam ve Önemi Hakkında”. *Alevîlik Bektâşîlik Araştırmaları Dergisi*, 3 (2010), 46-54.
- Öz, Baki. *Bektâşîlik Nedir? Baktâşîlik Tarihi*. İstanbul: Der Yayınları 1997.
- Özcan, Nurgül. “Hacı Bektâş-ı Velî'nin Hadîs-i Erbaîn Adlı Eseri”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektâş-ı Velî Araştırma Dergisi*. 64 (2012), 77-96.
- Özköse, Kadir. “Ahmed Yesevî'nin Hikmetlerinde Dört Kapı ve Kırk Makâm Anlayışı, *Akademi Dergisi*, 2 (2017 Haziran), 99-133.
- Öztürk, Yaşar Nuri. “Hacı Bektâş'ın Düşünce Dünyası”. *Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektâş-ı Velî Araştırma Merkezi Dergisi* 1(1994), 22-28.
- Rıfka, Ahmed. *Bektâşi Sırrı*. haz. H. Dursun Gümüsoğlu. İstanbul: Post Yayın Dağıtım, 2017.
- Şeyh Baba Mehmed Süreyyâ (Münci Baba). *Tarikât-ı Aliyye-i Bektâşîyye*, sad. Ahmet Gürtaş. Ankara: TDV Yayınları 1995.
- Taşköprizâde Ahmed Efendi. *eş-Şakâ'iku'n-nu'mâniyye fî ulemâ'i'd-Devleti'l-Osmâniyye*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1975.
- Tosun, Necdet. “Yünus Emre Rifâî, Hacı Bektâş Vefâî”. *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 31 (Haziran 2013), 109-115.
- Yıldız, Harun. *Geleneksel Algıdan Gerçekliğe Hacı Bektâş-ı Velî Tarihsel Yaklaşım*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2016.
- Yozgatlı Nihânî. *Velâyet-nâme-i Hacı Bektâş-ı Velî*. haz. Orhan Kurtoğlu. Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektâş-ı Velî Araştırma Merkezi, 2015.